

НАУКОВА СПАДЩИНА

МОРОЗ Василь Максимович – доктор медичних наук, професор, академік НАМН України, ректор Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова

ПАЛІЙ Гордій Кіндратович – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри мікробіології, вірусології та імунології Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова

КОВАЛЬЧУК

Валентин Петрович – доктор медичних наук, професор кафедри мікробіології, вірусології та імунології Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова

Академік
Данило Кирилович Заболотний

ОБДАРОВАНІЙ НАРОДОМ УКРАЇНИ БЕЗСМЕРТЯМ

До 150-річчя від дня народження
академіка Д.К. Заболотного

У статті, присвяченій ювілейній даті – 150-річчю від дня народження видатного мікробіолога і епідеміолога, організатора науки, президента Всеукраїнської академії наук у 1928–1929 рр. академіка Данила Кириловича Заболотного, наведено його біографічні дані, основні етапи життєвого шляху та найвагоміші наукові здобутки, висвітлено гуманістичні погляди та громадянську позицію ученого, відображено роль академіка Д.К. Заболотного у формуванні і розвитку вітчизняної вищої медичної освіти.

Людська пам'ять здатна дарувати безсмертя тим людям, які своїм служінням спільноті, самовідданою працею на загальне благо залишили по собі незабутній слід в історії. До таких людей, беззаперечно, належить наш видатний земляк Данило Кирилович Заболотний, вагомість внеску якого у захист здоров'я людства ставить його в один ряд з такими всесвітньо визнаними корифеями, як Л. Пастер, І. Мечников, Р. Кох.

Народився Данило Кирилович Заболотний 28 (16) грудня 1866 р. в с. Чоботарка Ольгопільського повіту Подільської губернії (нині с. Заболотне Крижопільського р-ну Вінницької обл.) у селянській родині, яка мала високий на ті часи рівень освіченості й добробуту. Батько, Кирило Павлович, за часів кріпацтва був наближеним до пана дворовим, якого господар брав з собою у закордонні поїздки. За переказами односельців, завдяки цьому Кирило Павлович опанував французьку та німецьку мови. Мати, Євгенія Миронівна, була дочкою волосного писаря із сусідньої Соколівки.

Значний вплив на долю Д.К. Заболотного справив старший брат матері, Макар Миронович Сауляк, який, маючи університетську освіту, докладав великих зусиль для здобуття освіти іншими членами родини. Спочатку він відправив сестру, майбутню матір Д.К. Заболотного, на навчання до Київської гімназії, а пізніше влаштував у прогімназію і гімназію Данила Кириловича.

Схильність майбутнього вченого до природничих наук виявилася у Д.К. Заболотного ще під час навчання у відомій одеській Рішельєвській гімназії. Тому після її закінчення у 1885 р. він стає студентом природничого відділення фізико-математичного факультету Новоросійського (Одеського) університету. Під час навчання в університеті Данило Кирилович захоплюється ботанікою і зоологією, з другого курсу вивчає фауну одеських лиманів та Севастопольської бухти, отримує ґрунтовні загальнобіологічні знання, опановує іноземні мови. Він досконало володів грецькою і латиною, вільно спілкувався французькою, англійською та німецькою.

У студентський період у Д.К. Заболотного зародилося захоплення мікробіологією. У 1887 р. він бере участь в ознайомлювальному заході і відвідує нещодавно організовану І.І. Мечниковим і М.Ф. Гамалією Одеську бактеріологічну станцію. Це був другий у світі (після лабораторії Пастера в Парижі) науково-практичний заклад, у якому виготовляли вакцини проти сказу та сибірки, проводили дослідження збудників інших інфекційних захворювань людей. Під час цього відвідування відбулася перша зустріч Д.К. Заболотного з майбутнім нобелівським лауреатом Іллею Іллічем Мечниковим [1–3].

Однак, як писав Данило Кирилович, «в університетському житті не все йшло гладко». У той час було введено в дію новий університетський статут, який позбавив університети автономії і обмежив студентські свободи. У відповідь виник студентський протестний рух. Будучи нетерпимим до будь-яких утисків та проявів гноблення, Д.К. Заболотний взяв активну участь у цьому русі, за що наприкінці 1889 р. його було виключено з університету. Завершити навчання і здобути вищу освіту екстерном йому вдалося у 1891 р. Час поза стінами навчального закладу не було змарновано. У цей період Данило Кирилович влаштовується практикантом до Одеської бактеріологічної станції, де під керівництвом близького учня І.І. Мечникова Якова Юлійовича Бардаха опановує методи тоді ще зовсім молодого науки

бактеріології, виконує серйозну дослідницьку роботу, присвячену мікрофлорі снігу, за яку і одержує університетський диплом та звання магістра природничих наук.

Працюючи в Одеській бактеріологічній станції, Данило Кирилович усвідомлює, що загальнобіологічної підготовки недостатньо для дослідження збудників інфекційних хвороб. В Одесі на той час медичного факультету не було, тому в 1881 р. за порадою І.І. Мечникова для здобуття другої вищої освіти Д.К. Заболотний вступає на третій курс медичного факультету Університету Святого Володимира у Києві. Добре знайомий з технікою мікробіологічних досліджень, він одразу починає роботу з бактеріології на кафедрі загальної та експериментальної патології, яку тоді очолював професор Володимир Валеріанович Підвисоцький — один із засновників вітчизняної мікробіології.

У ті часи в Києві періодично виникали епідемічні спалахи холери, і на кафедрі розробляли санітарно-гігієнічні заходи боротьби з ними. Д.К. Заболотний долучається до цієї роботи і в 1893 р., будучи ще студентом, разом з асистентом кафедри І.Г. Савченком на собі досліджує можливість пероральної імунопрофілактики холери з подальшим самозараженням вірулентною культурою збудника цього захворювання. Результати експерименту переконливо довели ефективність протихолерних щеплень, і їх було оприлюднено, зокрема і в зарубіжних наукових виданнях. Завдяки цьому Данило Кирилович у 1894 р. закінчував навчання на медичному факультеті вже визнаним світовою науковою спільнотою науковцем [4].

Після завершення навчання Д.К. Заболотний недовго, проте плідно, працює на рідній подільській землі у складі «летючого» земського загону з боротьби із заразними хворобами. У Кам'янці-Подільському, який тоді був адміністративним центром Подільської губернії, на базі приватної аптеки він організував бактеріологічну лабораторію, в якій навчав лікарів-практиків основ лабораторної діагностики інфекційних хвороб [5].

У березні 1895 р. Данила Кириловича було призвано на військову службу. За тогочасними

правилами в такий спосіб він мав відслужити одержувану в студентські роки стипендію. У цей період він працює у Харківському військовому шпиталі, пізніше очолює лабораторію, інфекційне та венеричне відділення Київського військового шпиталю. За сумісництвом Д.К. Заболотний відновлює роботу на кафедрі загальної патології Київського університету.

У 1896–1897 рр. Індію охопила жорстока епідемія чуми. У зв'язку із загрозою поширення хвороби на територію Російської імперії царським указом у січні 1897 р. була створена «*Высочайше учрежденная комиссия о мерах предупреждения и борьбы с чумной заразой*», яку очолив член царської родини принц Ольденбургський. Першим кроком у діяльності цієї комісії було відрядження до Бомбея протичумної експедиції під керівництвом відомого патологоанатома професора Київського університету Володимира Костянтиновича Високовича. Цей видатний учений очолював патологоанатомічну лабораторію університету після Г.І. Мінха і був одним із засновників Товариства боротьби з інфекційними хворобами у Києві. В.К. Високович добре знав Д.К. Заболотного ще по його науковій роботі в студентські роки і запросив Данила Кириловича увійти до складу експедиції.

З цієї бомбейської експедиції розпочався новий важливий етап наукової і протиепідемічної діяльності Д.К. Заболотного. Завдяки надзвичайній спостережливості, високій експериментальній майстерності, розвинутому медичному мисленню він швидко завоював великий авторитет серед колег і став провідним «чумологом». Данила Кириловича запрошували всюди, де тільки спалахували вогнища чуми. Йому довелося брати активну участь у ліквідації епідемій у Саудівській Аравії, Месопотамії, Марокко, Монголії, Китаї, Персії, Португалії, Шотландії та в різних куточках безмежної Російської імперії.

Після повернення з Індії Д.К. Заболотний їде до Парижа, де в Інституті Пастера разом з І.І. Мечниковим та Е. Ру узагальнює результати роботи експедиції і проводить експериментальне розроблення протичумної сироватки.

Враховуючи значущість досягнутих ним результатів у галузі дослідження чуми, Данила Кириловича в 1898 р. запрошують на роботу до найавторитетнішого в Росії наукового закладу — Імператорського інституту експериментальної медицини у Петербурзі, у відділ загальної мікробіології, очолюваний ще одним видатним подолянцем — мікробіологом Сергієм Миколайовичем Виноградським.

В Інституті експериментальної медицини Данило Кирилович працював аж до повернення в Україну в 1928 р., водночас здійснюючи величезну протиепідемічну, наукову та організаторську роботу в інших країнах. У 1899 р. у віці 32 років Д.К. Заболотному доручають читати курс лекцій з бактеріології у щойно відкритому Петербурзькому жіночому медичному інституті. На той час у Росії не було жодного бактеріолога — доктора медицини, не мав докторського ступеня і Д.К. Заболотний. У такому разі за тодішніми правилами для керівництва кафедрою необхідні були три рекомендації визнаних науковців. Данилу Кириловичу їх дали С.М. Виноградський, І.І. Мечников і Роберт Кох. Так було створено першу на території Російської імперії самостійну кафедру бактеріології, яку Д.К. Заболотний очолював упродовж майже трьох десятиліть [2, 4, 6].

Вражає широта наукових інтересів Д.К. Заболотного. Для кожної проблеми, що стосувалася інфекційних хвороб і потрапляла у його поле зору, було знайдено нові шляхи вирішення. Більш як 15-річна героїчна праця вченого з дослідження чуми завершилася глибоким загальнобіологічним і екологічним осмисленням законів епідеміології. Було встановлено коло тварин, які є природним резервуаром збудника хвороби, способи його передачі між тваринами і людьми, визначено методи збереження популяції збудників у міжепідемічний період, вивчено вплив соціальних умов і звичок населення ендемічних зон на можливість виникнення епідемій. По суті, за результатами досліджень епідеміології чуми саме Д.К. Заболотний сформулював положення, доопрацьовані школою академіка Є.Н. Павловського, вчення

про природну вогнищевість трансмісивних захворювань.

Не менш визначні кроки Д.К. Заболотний зробив у дослідженні холери. Ще в студентські роки він показав здатність холерних вібріонів тривалий час виживати у стічних водах і дослідив ефективність пероральної протихолерної вакцини. Йому належить пріоритет розроблення першої моделі холери на експериментальних тваринах. У подальшому Данило Кирилович доклав великих зусиль для вдосконалення вакцинних препаратів, і в результаті було створено високоефективну алкоголізовану протихолерну вакцину. Вагомим внеском у боротьбу з холерою було розкриття ним епідеміологічної ролі здорових холероносіїв.

На жаль, недостатньо відомими широкому колу фахівців залишаються досягнення Д.К. Заболотного з розвитку сифілідології. Ще за два роки до відкриття збудника сифілісу Данило Кирилович створив одну з перших вдалих моделей хвороби на дрібних приматах, що було вкрай важливо для дослідження патогенезу хвороби, проте ніяк не вдавалося багатьом дослідникам. Він дослідив роль лімфатичної системи в генералізації інфекції, довів можливість реінфекції, розробив техніку постановки реакції іммобілізації трепонем як методу діагностики захворювання. Зрештою, у 1909 р. Данило Кирилович успішно захистив докторську дисертацію на тему «*К вопросу о патогенезе сифилиса*». Не беззаперечним є пріоритет Ф. Шаудіна і Е. Гофмана у відкритті в 1905 р. збудника сифілісу, адже існують документальні свідчення про те, що Д.К. Заболотний виявляв блідих трепонем у досліджуваному матеріалі на два роки раніше за цих дослідників [4]. Лише надзвичайна наукова обережність утримала його від оприлюднення свого відкриття до ретельної перевірки результатів.

Ще на початку Першої світової війни Д.К. Заболотний розпочав дослідження етіології висипного тифу, який лютував у лавах російської армії. Дослідницьку лабораторію було розгорнуто на станції Жмеринка. Данило Кирилович описав дрібні округлі бактерієподібні включення у лейкоцитах крові хворих. Однак

з притаманною йому обережністю, не маючи повного переліку доказів, Д.К. Заболотний не вважав за можливе остаточно визнати виявлені утворення збудниками висипного тифу.

Д.К. Заболотний першим у Росії увів у лабораторну практику реакцію Відаля і пропагував цей метод для широкого впровадження у діагностику черевного тифу. Рятуючи хворих на дифтерію дітей, він уперше в країні широко і успішно почав використовувати щойно створену Е. Берінгом і Е. Ру протидифтерійну сироватку. При цьому він сам заразився дифтерією і на собі випробував лікувальний ефект сироватки.

Отже, навіть цей далеко не повний перелік наукових здобутків Д.К. Заболотного дає уявлення про масштаби мислення науковця і значення його особистості для розвитку медичної науки. Проте дослідники спадщини Д.К. Заболотного радянської доби намагалися політизувати образ видатного вченого, згадуючи його участь у студентському протестному русі, арешт і тривале перебування під поліцейським наглядом. Пригадували виступ Д.К. Заболотного у Петроградській раді робітничих, солдатських і селянських депутатів у 1918 р., в якому він запропонував використати свої знання і досвід у боротьбі з епідемією холери, за що його різко критикували у середовищі колишньої царської інтелігенції. Як докази «революційності» вченого наводилися його дружні стосунки з пролетарським письменником М. Горьким, активна протиепідемічна діяльність у радянський період, участь у роботі органів радянської влади. Однак при цьому не говорилося, що Данило Кирилович був особисто знайомий з членами царської родини і користувався прихильністю останнього російського монарха, мав титул статського радника, під час світової війни у генеральському чині виконував обов'язки головного епідеміолога військово-санітарного управління всієї царської армії. У період Української Держави Данило Кирилович співпрацював з Міністерством народного здоров'я й опікування України і створеною урядом гетьмана Павла Скоропадського Українською академією наук. У 1919 р.

Д.К. Заболотний активно надавав допомогу в лазареті, розгорнутому в Чоботарці, бійцям Української галицької армії, штаб якої розташовувався у Крижополі. Про непрості стосунки Данила Кириловича з радянською владою свідчать знайдені в архівах ГПУ документи, в яких міститься інформація про його наміри демонстративно залишити пост президента УАН у зв'язку з репресіями сталінського режиму відносно співробітників апарату Академії, а також спалення в 1937 р. щоденника вченого «По світах і людях» за актом НКВД з формулюванням: «*Дневник академика Д.К. Заболотного как содержащий буржуазно-националистические взгляды подлежит уничтожению путем предания его огню*» [7, 8].

Вочевидь, не політичні прихильності визначали громадянську позицію вченого, а безмежний гуманізм, нетерпимість до несправедливості, глибоке усвідомлення святого лікарського обов'язку за будь-яких умов боротися зі страшними недугами людства, ризикуючи власним благополуччям і навіть життям.

Єдиною беззаперечною характеристикою політичних поглядів Д.К. Заболотного залишається його патріотизм і велика любов до України та її народу. Однією з ілюстрацій цієї риси вченого є знайдений у Вінницькому обласному архіві лист на адресу комісара народної освіти України та завідувача Подільського губнаробразу, написаний у лютому 1921 р., в якому Данило Кирилович обґрунтовує необхідність організації у Вінниці вищого медичного навчального закладу.

Відчуваючи гострий дефіцит лікарських кадрів, Данило Кирилович писав: «Стан медичної справи на території бувшої Російської держави завжди був значно гірший за такий же в західно-європейських державах. Особливо різко такі відмінності спостерігались в Україні, де відносна кількість лікарів і шпитальних ліжок в зв'язку з загальною кількістю населення була значно меншою, ніж в інших місцевостях бувшої Російської держави, не дивлячись на більшу скупченість населення в Україні. Стан медицини в Україні ще більш погіршується тим, що численні лікарі в Україні зовсім або дуже

мало знайомі з життям і звичаями народу, серед якого вони працюють, не знають мови цього народу і тому можуть прожити серед нього усе життя своє, але бути для нього чужими по способу мислення і по своїй мові».

Далі він зазначав щодо зміни ситуації після революції: «Що ж торкається України, то до трьох раніше існувавших університетів з медичними факультетами — у Києві, Харкові і Одесі добавилось лише два — у Єкатеринославі, з викладанням російською мовою і Київський Державний Український університет. Таким чином, за три роки революції успіхи у медичній освіті в Україні по якості і по кількості значно менші, ніж у інших частинах колишньої Російської держави. ... Треба до цього додати, що у рідній нам Галичині, Північній Буковині і українських частинах Польщі, Чехословаччини і Бессарабії зовсім немає вищих і навіть середніх медичних шкіл, де б слухачі навчались рідною мовою.

Місцем, яке можливо було б пристосувати задля виховання таких лікарів, котрі жили б одним життям зі своїми хворими і розмовляли б з останніми їх власною мовою, уявляється, між іншим, осередок північно-західної частини правобережної України — Вінниця. Дійсно, цьому сприяє ціла низка нагодних обставин: кількість великих лікарень, відносно дешевого життя, нагадуючи про маленькі університетські міста Німеччини і, крім того, географічне положення — недалеко від польської Волині, Галичини й Бессарабії; всі ці країни, а також більш віддалена Закарпатська Україна будуть відчувати вплив Вінниці і будуть направляти сюди своїх синів задля навчання на лікарів та природників. Завдяки цьому Вінниця поступово стане важливим медичним і взагалі науковим осередком України».

Розкриваючи перспективи розвитку вищої освіти у Вінниці, Д.К. Заболотний писав про те, що, маючи базові кафедри медичного факультету і відкривши декілька додаткових, можна створювати природознавчий, сільськогосподарський та інші факультети, і на завершення: «Необхідно до цього додати, що у березні цього року виконується шістдесят років з дня смерті

славного борця за свободу рідного пригнобленого народу, за його поневолену мову і культуру, борця за звільнення рідного краю з-під панського централістичного ярма Т.Г. Шевченка. Вочевидь, потрібно увіковічнити пам'ять створенням у Вінниці «Українського Державного факультету» імені Т.Г. Шевченка, де б потомки цього поета-борця навчалися на його рідній мові, на якій він сам протягом свого життя не завжди міг вільно розмовляти».

Через важке економічне становище держави побажання Д.К. Заболотного не одразу було реалізоване. Однак наведене вище клопотання використав як важливий аргумент головний лікар лікарні ім. М.І. Пирогова професор М.М. Болярський, який, будучи членом президії Вінницької міської ради, ще за життя Данила Кириловича в 1928 р. переконав владу у необхідності відкриття медичного інституту у Вінниці. І це був не єдиний внесок Д.К. Заболотного у розбудову медичної освіти в Україні в радянський період [9, 10].

У 1921 р. Д.К. Заболотного призначають ректором Одеської медичної академії, щойно утвореної злиттям Жіночих медичних курсів і медичного факультету Університету, яка в подальшому перетворилася на Одеський медичний інститут. Тут Данило Кирилович, долаючи спротив гігієністів, які заперечували існування епідеміології поза курсом загальної гігієни, організовує першу в країні самостійну кафедру епідеміології, очолює її, розробляє перші навчальні програми та курс лекцій з нової дисципліни. Уперше в Одеському медичному інституті професор читає лекції українською мовою.

В Одесі Д.К. Заболотний працює до одержання повідомлення про необхідність організації нової, третьої в його педагогічній діяльності кафедри мікробіології та епідеміології з ученням про дезінфекцію у Військово-медичній академії в Петрограді, яку він очолював з травня 1924 р. до 1928 р.

Найкращим свідченням патріотизму Д.К. Заболотного є його ставлення впродовж усього життя до «малої батьківщини». Щойно дозволяли обставини, Данило Кирилович приїздив у Чоботарку, перевдягався у селянський одяг і

жив життям своїх односельчан. За переказами, знаменитий науковець поіменно знав чоботарців, майже щодня вів безоплатний лікарський прийом, валізами возив їм ліки та книги для сільської бібліотеки, тим, хто навчався, виплачував з власних коштів «стипендії». Коли після смерті дружини у 1918 р. йому довелося на півтора роки затриматися у рідному селі, професор зі світовим ім'ям взяв на себе обов'язки комісара освіти та охорони здоров'я Ольгопільського повіту і докладав величезних зусиль для розбудови шкіл і лікувальних закладів. Однією з умов свого повернення для роботи в Україну він висунув пропозицію організувати «хату науки» в Чоботарці.

Важливою характеристикою людських якостей, чуйності і милосердя Д.К. Заболотного є такий факт його особистого життя. Втративши єдиного рідного сина, який помер у ранньому віці від дитячої кишкової інфекції, Данило Кирилович виховав і вивів «у люди» десятьох прийомних дітей. Троє з них обрали професію лікаря, інші стали інженерами, педагогами, музикантами, архітекторами [11].

Високе визнання здобула і науково-педагогічна діяльність Д.К. Заболотного. У 1922 р. його було обрано дійсним членом Української академії наук, у 1923 р. — членом-кореспондентом Академії наук СРСР, а у 1926 р. — дійсним членом союзної Академії. У травні 1928 р. Д.К. Заболотного обрали президентом Всеукраїнської академії наук (ВУАН). В одному з листів цього періоду ще з Ленінграда Данило Кирилович пише: «Збираюсь на Україну в надії, що зможу там попрацювати ще для рідного краю і народу. Обіцяють мені зробити лабораторію в Чоботарці, а поки при Академії в Києві». Академік повертається в Україну і активно працює над оновленням ВУАН, розробляє її новий статут, багато їздить по республіці з метою визначення кола найактуальніших завдань, які можна вирішити з використанням потенціалу Академії. Створення обіцяної урядом лабораторії у червні 1928 р. переростає в організацію цілого Інституту мікробіології і вірусології ВУАН. Данило Кирилович переймається комплектуванням штату наукового за-

кладу, придбанням обладнання, наповненням наукової бібліотеки [12].

На жаль, Д.К. Заболотному не судилося довго працювати на цих відповідальних ділянках і реалізувати всі свої плани. Восени 1929 р. він вирушив до Ленінграда, щоб остаточно передати справи по кафедрах, на яких працював. На зворотному шляху він застудився і захворів на пневмонію. Понад два тижні тривала боротьба за життя, але 15 грудня 1929 р. президента ВУАН Д.К. Заболотного не стало. Тіло академіка спеціальним жалобним потягом було перевезено з Києва до Крижополя і далі з військовими почесними до Чоботарки. Згідно

із заповітом, Д.К. Заболотного поховали у його власній садибі поряд з могилою дружини.

Незвичайна, багата на події та наукові здобутки доля нашого земляка назавжди вкарбована в історію світової науки. Усвідомлення вагомості його діянь з часом лише зростатиме. Дивовижне поєднання відповідальних посад та найвищих учених звань, всесвітнього визнання і водночас надзвичайної скромності, повного аскетизму в побуті, тяжіння до простого селянського життя, великої поваги і любові до простих людей — це риси, які назавжди збержуть образ Д.К. Заболотного у пам'яті українського народу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гамалея Н.Ф. *Воспоминания*. М.: Изд-во АН СССР, 1947.
2. Пицьк Н.Е. *Даниил Кириллович Заболотный 1866—1929*. М.: Наука, 1988.
3. Смірнов В.В., Скрипаль В.Г. Витоки генію Д.К. Заболотного. *Асклепій*. 2003. № 1. С. 22—31.
4. Гиммельфарб Я.К., Гродский К.М. *Д.К. Заболотный 1866—1929*. М.: Медгиз, 1958.
5. Козак І.А., Лисничий Л.І., Голд Э.Ю., Голяченко А.М. Д.К. Заболотный — народный комиссар здравоохранения и просвещения Ольгопольского уезда Подольской губернии. *Журнал микробиологии, эпидемиологии и иммунологии*. 1969. № 11. С. 144—148.
6. Космодамианский В.Н. Деятельность Д.К. Заболотного в микробиологии. *Журнал микробиологии, эпидемиологии и иммунологии*. 1967. № 5. С. 34—37.
7. Мацелюх Б.П. Данило Кириллович Заболотный (до 140-річчя від дня народження). *Мікробіол. журн.* 2006. Т. 68, № 5. С. 3—11.
8. Мацелюх Б.П. Сторінки особової справи Д.К. Заболотного (до 80-річчя з дня смерті). *Мікробіол. журн.* 2009. Т. 71, № 6. С. 66—70.
9. Кланца П.А., Кланца О.П., Собчук Г.С. Малоизвестные данные из биографии академика Д.К. Заболотного (по архивным материалам). *Мікробіол. журн.* 1990. Т. 52, № 5. С. 109—111.
10. Процек Е.Г., Иванашко В.С., Древа Н.Н. История создания Винницкого медицинского института. *Асклепій*. 2005. № 1. С. 12—24.
11. Голяченко О.М. *Лікарі Вінниччини*. Тернопіль: Лілея, 1999. С. 31—37.
12. Ширококов В.П. *До історії мікробіології у науково-дослідних і навчальних закладах України*. К.: Книга плюс, 2006.